

СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТИВНИЙ ОБРАЗ ПРОФЕСІЙНОГО МАЙБУТНЬОГО СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ» В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

THE STRUCTURE OF THE CONCEPT «SUBJECTIVE IMAGE OF PROFESSIONAL FUTURE OF STUDENTS IN HUMANITIES» IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

У статті показано, що поняття «суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю» ґрунтується на психолого-педагогічному підході. Це поняття містить такі складники, як професійна спрямованість, професійна компетентність, професійно важливі психологічні якості та професійно значущі психофізіологічні властивості. Суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах здійснюється через психіку. Об'єктивність суб'єктивного характеру відображення навколишнього світу забезпечується суспільно-історичною та особистою практикою.

Визначено компоненти суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю, що зумовлені дистанційною освітою, з урахуванням їхніх психологічних і вікових особливостей. Зазначено, що нові умови навчання потребують від студентів гуманітарного профілю зміни моделі поведінки щодо відповідального ставлення до процесу навчання («я вчуся» замість «мене навчають»); самовизначення на професійному рівні (позитивне смислове майбутнє, позитивна Я-концепція); певного ступеню академічної зрілості (бути здатним умотивувати себе, бути самостійним, брати на себе відповідальність за власне навчання, брати участь в електронних комунікаціях у рамках навчального процесу, бути ініціативним, винахідливим і кмітливим, демонструвати завзятість, наполегливість, цілеспрямованість і чесність, бути здібним до самоорганізації, повноцінно приймати участь у навчальному процесі та бути здатними відстежувати й оцінювати процес свого навчання; особистісної зрілості (висока емпатійність, емоційна стійкість) для подолання труднощів у спілкуванні.

Відповідно до принципів дистанційної освіти, студентам необхідно оволодіти навичками взаємодії в процесі навчання, вмінням працювати з інформацією, у тому числі й із нелінійною, навичками металізнання та контролювати емоційну сферу.

Ключові слова: дистанційна форма навчання, суб'єктивний образ, професійне майбутнє, гуманітарний профіль, вища школа.

The article shows that the concept "subjective image of the professional future of students in humanities" is based on a psychological and pedagogical approach. This concept contains such components as professional orientation, professional competence, professionally important psychological qualities and professionally significant psychophysiological properties. A subjective reflection of objective reality in ideal images is carried out through the psyche. The objectivity of the subjective nature of the reflection of the world around us is ensured by socio-historical and personal practice.

The components of the subjective image of the professional future of students in humanities, conditioned by distance education, taking into account their psychological and age characteristics, are determined. It is noted that the new conditions of study require students to change the pattern of behavior regarding responsible attitude to the learning process ("I study" instead of "teach me"); self-determination at the professional level (future, that bears positive sense, positive I-concept); a certain degree of academic maturity (to be able to motivate yourself, to be independent, to take responsibility for own learning, to participate in electronic communications within the educational process, to be a man of ideas, inventive and quick-witted, to demonstrate perseverance, dedication and honesty, be capable of self-organization, fully participate in the educational process and be able to monitor and evaluate the process of own learning; personal maturity (high empathy, emotional stability) in order to overcome difficulties in communication.

In accordance with the principles of distance education, students need to master the skills of interaction in the learning process, the ability to work with information, including nonlinea, meta-knowledge skills and control their emotional sphere.

Key words: distance learning, subjective image, professional future, humanitarian profile, high school.

УДК 159.9 + 378
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/36.35>

Заслужена А.А.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології
Національного авіаційного університету

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Актуальність дослідження зумовлена змушеною переорієнтацією закладів вищої освіти України на дистанційну форму навчання. Установлено, що більшість досліджень із питань підготовки фахівців гуманітарного профілю виконано до початку пандемії, тому не береться до уваги зміна умов цієї підготовки, які впливають на канонічну дидактичну систему, в якій протікає традиційний освітній процес, котрий, як відомо, складається із семи елементів: мети навчання, змісту навчання, студентів, викладачів, методів, засобів і форм навчання

[1, с. 81–82]. Тому наведене вище є підставою для вивчення структури поняття «суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю» з урахуванням особливостей дистанційної освіти та досвіду традиційної форми навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

С.Заболотнадосліджувалаобразпрофесійногомайбутнього студентів гуманітарного профілю (медиків) без урахування специфіки дистанційного навчання [2]. Образ професійного майбутнього в прогнозованих соціально-професійних змінах суспільства досліджував Д. Заводчиков через використання

понять «четверта технологічна революція», «шостий технологічний уклад» і «цифрова економіка» [3]. Установлено зв'язок образу професійного майбутнього із ціннісно-мотиваційною сферою в умовах традиційного навчального процесу [4]. Окрім того, дослідниками здійснюється вивчення різних аспектів дистанційної освіти з метою впровадження в освітній процес у вищій школі (С.Р. Кузяєва, Н.М. Гаврилюк, І.О. Петухова та ін.). Установлено, що «чим більше достовірної інформації людина отримує та аналізує, тим більше вона може сприйняти усі заходи дистанційнування як свої власні і поставитися до них як до «альтруїстично вмотивованої самоізоляції», що сприяє адаптації, збереженню психічної рівноваги, розробленню власного самоменеджменту [5, с. 115].

На підставі зазначеного можна стверджувати, що, незважаючи на наявність досліджень, присвячених вивченню образу професійного майбутнього студентів [2–4], поза увагою авторів залишилося виявлення структури суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю в умовах дистанційної освіти.

Мета статті. Метою статті є виявлення структури суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю в умовах дистанційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Поняття «суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю», професії типу «людина – людина», ґрунтується на психолого-педагогічному підході, що розглядає професійний шлях як процес входження людини в професію (у професійне середовище, засвоєння нею професійного досвіду, оволодіння стандартами і цінностями професійної спільноти); як процес активної реалізації себе, безперервного професійного саморозвитку й самовдосконалення [6, с. 91].

Об'єктивне і суб'єктивне поєднується у понятті «образ», що характеризує пізнавальну діяльність суб'єкта. Суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах здійснюється через психіку. Однак суб'єктивний характер відображення навколишнього світу, об'єктивність якого забезпечується суспільно-історичною та особистою практикою, не означає його неправильність. «Отже, психіка – це суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на підставі яких регулюється взаємодія людини із зовнішнім середовищем» [7].

На основі дослідження С. Заболотної визначаємо образ майбутнього студента гуманітарного профілю як системно-ціннісне утворення, що включає його уявлення про світ, себе, мету і сенс життя, ціннісне ставлення до життєдіяльності (у цілому й у майбутній професійній діяльності зокрема), цілепокладання, планування, прогностичні вміння та вміння будувати перспективу життєдіяльності [2, с. 53].

Поняття «образ» пов'язане з психічними процесами суб'єкта, його пізнавальною діяльністю, абстрактним мисленням, тому доречним є перехід до структури особистості спеціаліста. Значущою для нашого дослідження є запропонована Е. Зеєром чотирьохкомпонентна структура особистості спеціаліста з такими складниками: професійна спрямованість, професійна компетентність, професійно важливі психологічні якості та професійно значущі психофізіологічні властивості [8].

Безсумнівно, однією з провідних компетентностей, якою має оволодіти майбутній фахівець гуманітарного профілю, є комунікативна компетентність. Під нею розуміється інтегративне особистісне утворення, що характеризується адекватною самооцінкою, здатністю розуміти внутрішній світ іншої людини, підлаштовуватися під змінні умови (як зовнішні, так і внутрішні) й орієнтуватися у використанні вербальних і невербальних засобів у різних ситуаціях спілкування [9, с. 5].

І. Васильєва виявила психолого-педагогічні чинники, що перешкоджають розвитку комунікативної компетентності студентів, які навчаються за дистанційною формою. Серед психологічних чинників такі: труднощі у спілкуванні, особистісна незрілість, що проявляються у низькій емпатійності й емоційній нестійкості, неадекватній самооцінці, що зумовлена неконструктивністю життєвої позиції, залежністю від думок і оцінок оточуючих. До педагогічних чинників належать такі: географічна і фізична ізольованість студентів, відсутність прямої очної педагогічної взаємодії, здійснення опосередкованого спілкування між учасниками освітнього процесу, наявність віртуального комунікативного середовища у вебкласах.

Дослідниця визначила психолого-педагогічні умови, що сприяють розвитку комунікативної компетентності студентів. До цих умов віднесено такі: переформування когнітивних структур «Я-образа» і зняття обмежень й комплексів для створення позитивної Я-концепції; розвиток почуття самоідентичності й емпатично зацікавленої поведінки; створення ситуацій, що спрямовані на розширення репертуару поведінкових реакцій і ситуативну адаптивність; розширення поля вербальних і невербальних засобів спілкування у сфері суб'єктних взаємовідносин; прояв різноманітних паттернів поведінки в різних ситуаціях спілкування [9, с. 6].

Студентами очної форми навчання, як правило, стають випускники шкіл віком 16–25 років. Переважна більшість студентів має суто теоретичне уявлення про вибрані спеціальності. Для більшості студентів навчання є єдиним видом діяльності протягом їх періоду навчання у закладах вищої освіти. Окрім цього, слід урахувати, що ці студенти за дистанційної форми навчання підпадуть під вплив соціально-психологічних особливостей, а саме недостатньої організованості

і раціональності в розподілі часу на навчання, виконання сімейних обов'язків, відпочинок та ін. [1, с. 76].

М.В. Беляєва, В.М. Васнінова, досліджуючи середню професійну освіту, встановили, що для студентів першого та частини другого курсу характерні продовження шкільної позиції навчання, мислення категоріями дуалізму. На третьому і четвертому роках навчання студенти, як правило, усвідомлюють ситуації і приймають позицію «я вчуся» замість «мене навчають» і поняття багатогранності і багатовимірності об'єкта вивчення. Із розвитком інтелекту студент починає аналіз інтелектуального завдання зі спроб виявити всі можливі відносини в наявних даних, створює різні припущення про їхні зв'язки, а потім перевіряє ці гіпотези [10, с. 40]. Слід зауважити, що описана модель поведінки молоді щодо відповідального ставлення до процесу навчання («я вчуся» замість «мене навчають») притаманна і студентам вищих навчальних закладів, оскільки пов'язана з теорією розвитку особистості.

Ученими встановлено, що формування висококваліфікованого спеціаліста, що передбачає його особистісне становлення як суб'єкта діяльності, збігається з періодом юнацтва або початком зрілості й характеризується складністю становлення особистісних рис (Б. Ананьєв, І. Кон, В. Лісо-вський, А. Маркова, М. Філоненко та ін.).

Н. Коломінський уважає, що професійне становлення особистості відбувається шляхом формування професійних настановлень; системи професійно важливих знань, умінь, навичок і науково-культурного кругозору; виявлення та розвитку професійно важливих здібностей; духовних потреб майбутнього фахівця й морально-етичного вдосконалення; забезпечення самоактуалізації кожної особистості та розвитку індивідуальності як передумови індивідуального стилю праці [11, с. 13].

Самовизначення на професійному рівні є важливим етапом у процесі становлення суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю. «У психологічній літературі поняття «самовизначення» пов'язане з розвитком особистості та її самосвідомості; соціальною зрілістю людини і визначенням її життєвої позиції; самоздійсненням і самореалізацією особистості; формуванням світогляду, соціалізації і вибору сфери професійної діяльності» [12, с. 45].

М.Р. Гінзбург зазначає, що бачення себе як майбутнього професіонала пов'язане із входженням у суспільство і баченням себе в ньому. Смысловое майбутнє може характеризуватися певністю або невизначеністю залежно від конкретності здійсненого вибору. Окрім професійного визначення, смысловое майбутнє характеризується стійкістю або нестійкістю цього вибору. Смысловое майбутнє характеризується такими цінніс-

ними характеристиками, як ціннісна насиченість або ціннісна порожнеча. Смысловое майбутнє, що існує в уявленні людини, наділяється мотивуючою силою залежно від її суб'єктивного емоційного забарвлення (привабливе або відразливе). Також важливим є бачення себе в майбутньому самостійним, коли молода людина розраховує на власні сили, або залежним від зовнішніх обставин. Таким чином, смысловое майбутнє може мати два полюси: позитивний (визначений, стійкий, ціннісно насичений, емоційно привабливий) і негативний (невизначений, нестійкий, ціннісно порожній, емоційно відразливий). Результати професійного майбутнього залежать від позитивного чи негативного бачення себе у професійній діяльності [13].

Уміння людини наділяти події, що відбуваються, ціннісним змістом, смысловим забарвленням, регулювати свою поведінку, розставляти пріоритети, планувати свою активність у певних сферах, приймати актуальні рішення, успішно організувати власні зусилля на досягнення мети – усе це істотною мірою залежить від свого уявлення про себе, тобто Я-концепції [14]. Я-концепція впливає не лише на поведінку людини, визначає світо-відчуття, сприйняття наявного досвіду, розуміння нового, формування планів на майбутнє, а й на смысловое майбутнє.

Навчання в умовах пандемії засобами дистанційної освіти зумовлює значущість формування в процесі навчання у студентів позитивної Я-концепції, адже за дистанційного навчання від особистості студента вимагається певна ступінь академічної зрілості (бути здатним умотивувати себе, самостійним, брати на себе відповідальність за власне навчання, брати участь в електронних комунікаціях у рамках навчального процесу, бути ініціативним, винахідливим і кмітливим, демонструвати завзятість, наполегливість, цілеспрямованість і чесність, бути здібним до самоорганізації, повноцінно приймати участь у навчальному процесі та бути здатним відстежувати й оцінювати процес свого навчання) [15].

Слід зауважити, що може існувати великий розрив між позитивною Я-концепцією і реальною Я-концепцією кожного студента молодших курсів гуманітарного профілю. Так, студент, який свідомо визначився із професійним вибором, матиме переваги у навчанні над студентом, за якого прийняли рішення інші значимі для нього дорослі. У період навчання у вищій школі має відбутися професійне й особистісне становлення молоді людини. Для цього студент повинен використовувати власні ресурси і максимально ефективно скоординувати свої дії на вирішення професійних завдань. Успішність у вирішенні професійних завдань залежить від сформованості суб'єктивного образу майбутньої професії.

Слід зауважити, що за дистанційної освіти, в основі якої закладено принцип самостійності

студентів, студенти передусім мають бути готові до моделі «я навчаюся». Б. Холмберг (B. Holmberg) довів, що дистанційна освіта вимагає певного ступеню зрілості від студентів, оскільки зазвичай вони проводять заняття автономно [16].

У системі психолого-педагогічних принципів дистанційної освіти закладено й принцип спільної діяльності викладача і студента, завдяки якому здійснюється планування, оцінювання та корекція процесу навчання; використання життєвого досвіду студентів, як побутового, так і соціального, професійного; принцип рефлексії; організації модульно-блокової діяльності студентів; принцип проблемності, діалогічності й орієнтованості на практику взаємодії в процесі навчання [17, с. 39–40].

О. Петерс пише про зміни в освітньому процесі, які виникають за дистанційної освіти, і необхідність формування нової поведінки у навчанні та викладанні. Основна зміна в поведінці студентів полягає у вдосконаленні їхніх навичок у навчанні через набуття знань за допомогою читання, розробленні власних методів вивчення, вивченні тайм-менеджменту для ефективного навчання, подолань труднощів у навчанні, пошуку, оцінці, обробці й перетворенні інформації на значущі знання, навчання за допомогою гіпертекстів та гіпермедіа, демонстрація своїх знань на комп'ютерних конференціях, віртуальних семінарах та у віртуальних групах. Також студенти повинні навчитися формувати звичку до метапізнання, тобто набуття стратегій та навичок спостереження й оцінки власного навчання [18, с. 50–51].

Оскільки безпосереднє спілкування викладача зі студентами в аудиторії замінюється непрямим, то викладання стає механізованим і, отже, опосередкованим. Студенти бачать не самі дії педагога, а лише їх символічне відображення. Викладач повинен навчитися спілкуватися зі студентами по-новому. Викладач вже не навчає, а готує навчальний матеріал. Це передбачає повну зміну характеру і спрямованості педагогічної діяльності, стереотипів поведінки викладача [18, с. 50–51].

Педагоги та психологи стверджують, що природа засобів передачі інформації в повному обсязі впливає на формування та розвиток мислення людини. Так, друкований текст, що застосовувався як основне джерело інформації, будується на принципі абстрагування змісту від дійсності і в більшості мов організується як послідовність фраз у порядку читання зліва направо, що формує навички розумової діяльності. Розумова діяльність має структуру, яка аналогічна структурі друкованого тексту із властивими їй такими особливостями, як лінійність, послідовність, аналітичність та ієрархічність. Образи і звуки, що подаються через фотографію, кіно, радіо, телебачення, мають іншу структуру; не спрямовують хід думок слухача чи

глядача від А до Б і далі з проміжними висновками; створюють моделі впізнавання, звернені до чуттєвості суб'єкта [1, с. 82].

С. Кузяєва зазначає, що нові інформаційні технології формують такі характеристики мислення, як схильність до експериментів, гнучкість, зв'язність та структурність. Ці характеристики мислення відповідають пізнавальним процесам, характерним для творчої діяльності.

Перегляду підпадають уявлення не лише про мислення, а й про інші психічні функції: сприйняття, пам'ять, уявлення, емоції та ін. Перед психологами та педагогами постають завдання концептуального опису розвитку людської діяльності і психічних функцій людини в умовах упровадження дистанційної освіти [1, с. 83].

Висновки. На основі розгляду особливостей дистанційної освіти очевидно, що на відміну від очного навчання студенти повинні більше приділяти уваги аспектам самоосвіти, самодисципліни, самомотивації, для того щоб у процесі набуття знань стати академічно, особистісно і соціально зрілим. Особистісно-професійна зрілість, своєю чергою, сформує позитивну Я-концепцію.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є розроблення теоретичної моделі формування суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю в умовах пандемії. Результати дослідження зазначеного напрямку представлені колективом авторів (О.В. Ковтун, Л.Ю. Султанова, С.П. Гринюк, М.О. Желуденко, А.А. Заслужена, І.В. Зайцева) у рамках конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства», що працює над фінансованим за кошти державного бюджету Національним фондом досліджень України проектом «Потенціал вищої освіти за умов пандемії: глобальний, європейський, національний виміри» (реєстраційний номер проєкту 2020.01/0172).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кузяева С.Р. Дистанционное профессиональное образование специалистов гуманитарного профиля в России : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 ; Московский государственный университет культуры и искусств. Москва, 2001. 174 с.
2. Заболотная С.Г. Образ профессионального будущего студентов медицинского вуза в понятийном поле педагогики. *Научное обозрение. Педагогические науки*. 2017. № 4. С. 49–56.
3. Заводчиков Д.П. Образ профессионального будущего в прогнозируемых социально-профессиональных изменениях общества. URL: <https://na-journal.ru/4-2018-gumanitarnye-nauki/1321-obraz-professionalnogo-budushchego-v-prognoziruemyh-socialno-professionalnyh-izmeneniyah-obshchestva>.
4. Михальский А.В. Взаимосвязь образа профессионального будущего и ценностно-мотивационной сферы (на примере студентов вуза). URL: <https://cyberleninka>.

ru/article/n/vzaimosvyaz-obraza-professionalnogo-buduschego-i-tsennostnomotivatsionnoy-sfery-na-primere-studentov-vuza/viewer.

5. Желуденко М.О. Поінформованість здобувачів вищої освіти як складова психологічної безпеки в умовах вимушеного соціального дистанціювання. *Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст* : матеріали IV міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Умань, 16 квітня 2021 р. Умань : Візаві, 2021. С. 112–115.

6. Глуханюк Н.С., Дьяченко Е.В. Я в профессии и профессиональное Я: Результаты исследований. Екатеринбург : Рос. гос. проф.-пед. ун-т, 2005. 173 с.

7. Фармацевтична енциклопедія. Психіка. URL: <https://www.pharmacencyclopedia.com.ua/article/7527/psixika>.

8. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учебное пособие ; 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Мир, 2005. 336 с.

9. Васильева И.Л. Психолого-педагогические условия развития коммуникативной компетентности студентов, обучающихся с применением дистанционных образовательных технологий : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07 ; ФГАОУ ВПО «Российский государственный профессионально-педагогический университет». Самара, 2011. 24 с. URL: <https://pgu.ru/upload/iblock/735/arzumanjan.pdf>.

10. Беляева М.В., Васнинова В.М. Построение индивидуальной траектории обучения для студентов, заключивших договора целевой контрактной подготовки. URL: http://old.vsuet.ru/science/conference2013/conf2013-12-19_sbornik1.pdf.

11. Коломинський Н.Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога.

Практична психологія та соціальна робота. 2003. № 4. С. 8–13.

12. Філоненко М.М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря : дис. ... д-ра. псих. наук : 19.00.07 ; НАПН України Інститут психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2016. 425 с.

13. Гинзбург М.Р. Жизненное поле личности. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28081360_30695168.pdf.

14. Арзуманян С.С. Психологические особенности формирования Я-концепции студентов лингвистического вуза : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07 ; ФГБОУ ВПО «Пятигорский государственный лингвистический университет». Пятигорск, 2013. 25 с. URL: <https://pgu.ru/upload/iblock/735/arzumanjan.pdf>.

15. Воробьева Т.А. Психологические особенности электронного обучения. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-elektronnogo-obucheniya/viewer>.

16. Holmberg, B. Theory and practice of distance education. Routledge. 1994.

17. Айсмонтас Б.Б., Уддин М.А. Личностные и мотивационные особенности студентов очного и дистанционного обучения (сравнительный анализ) : монография. Москва, 2014. 222 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Mdakter-Uddin/publication/305995661_Licnostnye_i_motivacionnye_osobennosti_studentov_очного_i_distancionnogo_obucenia_sravnitelnyj_analiz/links/5f0b18f8a6fdcc4ca4636978/Licnostnye-i-motivacionnye-osobennosti-studentov-очного-i-distancionnogo-obucenia-sravnitelnyj-analiz.pdf.

18. Peters O. Otto Peters on distance education. L., 1994. 216 p.